

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'QISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Usmonova Barno Ravshanovna

Nizomiy nomidagi O'zMPU mustaqil izlanuvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17919403>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 06-dekabr 2025 yil
Ma'qullandi: 10-dekabr 2025 yil
Nashr qilindi: 13-dekabr 2025 yil

KEYWORDS

boshlang'ich sinf, o'qish ko'nikmasi, o'qish savodxonligi, ongli o'qish, ifodali o'qish, matn ustida ishlash, differensial yondashuv, interfaol metodlar, o'qish tezligi, o'quvchi motivatsiyasi

ABSTRACT

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy metodik yondashuvlari, o'qish tezligi, ongli o'qish, ifodali o'qish, matnni tushunish va qayta hikoya qilish kabi tarkibiy qismlar izchil yoritiladi. O'qish savodxonligi darslarida fonetik, leksik, grammatik mashqlar, matn ustida ishlash, kichik guruhlarda hamkorlikda o'qish, differensial yondashuv va interfaol metodlardan foydalanishning samaradorligi tahlil qilinadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlari, diqqat va xotira imkoniyatlari, motivatsiyasini hisobga olgan holda o'qish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish modeli taklif etiladi. Metodik tavsiyalar o'qituvchilar amaliyotiga yo'naltirilgan bo'lib, o'qish darslarining sifatini oshirishga qaratilgan.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilar shaxsining intellektual va nutqiy rivojlanishida hal qiluvchi davr hisoblanadi. Aynan shu davrda o'qish ko'nikmasi shakllanadi, matnni anglash, fikrni yozma va og'zaki ifodalash, badiiy so'zga munosabat kabi muhim malakalar poydevori qo'yiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisining o'qish ko'nikmasi qanchalik mukammal shakllansa, uning keyingi sinflardagi barcha fanlarni o'zlashtirish darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Shu bois o'qish darslari metodikasini takomillashtirish, samarali o'qitish strategiyalarini ishlab chiqish, o'qituvchi amaliyotiga ilmiy asoslangan yondashuvlarni tatbiq etish dolzarb masala sanaladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining o'qishga bo'lgan munosabati ko'p jihatdan ilk tajribasiga bog'liq bo'ladi. Agar o'qish darslari mazmunli, qiziqarli, bolaning yoshi va psixologik xususiyatlariga mos tarzda tashkil etilsa, unda o'qishga nisbatan ijobiy motivatsiya shakllanadi. Aks holda o'quvchi o'qish jarayonini qiyin, zerikarli mashg'ulot sifatida qabul qilishi va bu holat keyingi yillarda ham o'qish faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan boshlang'ich sinfda o'qish metodikasini faqat texnik ko'nikmalar majmui sifatida emas, balki bolada kitobxonlik madaniyatini, mustaqil o'qish ehtiyojini, matn bilan fikrlash ko'nikmasini shakllantirish jarayoni sifatida ko'rish maqsadga muvofiqdir.

O'qish ko'nikmalarini rivojlantirish murakkab, ko'p komponentli jarayon bo'lib, unda fonetik tayyorgarlik, bo'g'inlab va butun so'z bilan o'qish, orfografik hushyorlik, grammatik shakllarni anglash, leksik birliklar ma'nosini tushunish, matnning umumiy g'oyasini idrok etish va uni qayta hikoya qilish kabi bosqichlar o'zaro uzviy bog'liqdir. Metodika bu bosqichlarni ketma-ket, izchil va bolaning rivojlanish darajasiga mos ravishda tashkil etishni ko'zda tutadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'qish darslarida adabiy matn, ilmiy-ommabop matn, kichik hikoyalar, she'rlar, masallar bilan ishlashning o'ziga xos metodik talablari ishlab chiqilgan. Boshlang'ich sinfda o'qish darslarini tashkil etish metodikasiga bag'ishlangan ishlar, shuningdek, o'qish savodxonligi darslarini bosqichma-bosqich tashkil etish bo'yicha tavsiyalar bu yo'nalishda muhim manba hisoblanadi.

O'qish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi o'quvchi yosh xususiyatlarini ham hisobga olishi lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida diqqat barqarorligi hali to'liq shakllanmagan, ular ko'proq o'yin faoliyatiga moyil bo'ladi, tasavvur va emotsional kechinmalar kuchli bo'ladi. Shu sababli o'qish darslarida hikoya, ertak, masal kabi janrlardan, tasvirli matnlardan, rasm asosida o'qish va qayta hikoya qilishdan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Matn ustida ishlashda savol-javob, suhbat, rolli o'qish, drammatizatsiya kabi metodlar o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va matn mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Bugungi kunda xalqaro baholash dasturlari natijalari ham boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini maqsadli rivojlantirish zarurligini ko'rsatmoqda. Shu bois o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi ilmiy tadqiqotlar, ilg'or xorijiy tajribalar hamda milliy dasturlar talablari asosida qayta ko'rib chiqilmoqda. Boshlang'ich sinfda o'qish darslarini tashkil etish bo'yicha mahalliy va xorijiy adabiyotlarda fonematik tinglashni rivojlantirish, so'z boyligini kengaytirish, tushunish asosida o'qitish, o'quvchining mustaqil o'qish faoliyatini qo'llab-quvvatlashga doir ko'plab metodik yechimlar taklif etilgan.

Maqolaning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini tahlil qilish, o'qish darslarida qo'llaniladigan samarali metodlar va vositalarni umumlashtirish, ilmiy adabiyotlar hamda amaliy tajriba asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish, avvalo, o'qish jarayonini tarkibiy qismlarga ajratgan holda, har bir komponentni izchil shakllantirishni talab qiladi. O'qishning texnik tomoni – tezlik, aniqlik va ravonlik, semantik tomoni – matn mazmunini anglash va tahlil qilish, ifodali tomoni esa o'qish jarayonida intonatsiya, pauza, urg'u va ohangni to'g'ri qo'llash bilan bog'liq. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, faqat texnik tezlikni oshirishga qaratilgan darslar o'quvchida ongli o'qish va matnni tushunish ko'nikmalarini to'liq ta'minlamaydi. Shu bois metodika texnik va mazmuniy tomonlarni uyg'un holda rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Savod o'rgatish davridan boshlab o'qish malakasi bosqichma-bosqich shakllanadi. Dastlab o'quvchi harf va tovush munosabatini, bo'g'in tuzilishini o'zlashtiradi, keyin so'z, ibora va gapni o'qishga o'tadi. Bu bosqichlarda fonematik eshitish, talaffuz va artikulyatsiya mashqlari muhim ahamiyatga ega. Tovush-harf tahlili, bo'g'inlab o'qish, so'zlarni bo'g'inlarga bo'lish, tovushlarni ajratish kabi mashqlar o'quvchining o'qishda xatolarga yo'l qo'ymasligi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, dastlabki bosqichdanoq matn bilan ishlash elementlarini kiritish zarur, aks holda o'quvchi o'qish jarayonini faqat tovushlarni birlashtirish mashqi sifatida qabul qiladi.

O'qish savodxonligi darslarining keyingi bosqichida o'qish tezligi va ongli o'qishni uyg'unlashtirish vazifasi yuzaga chiqadi. Bu yerda so'zlarni butunligicha idrok qilish, tez-tez uchraydigan so'zlarni avtomatlashgan tarzda o'qish, matnning umumiy mazmunini birinchi o'qishda anglash kabi ko'nikmalar shakllanadi. O'qish tezligi uchun ko'rish maydonini kengaytiruvchi mashqlar, tezkor o'qish kartochkalari, qisqa matnlarni vaqt bilan o'qish mashqlari qo'llanilishi mumkin. Biroq tezlikni ko'paytirish matnni tushunish hisobiga bo'lmasligi kerak, shuning uchun har bir tez o'qish mashqi matn mazmuniga oid savollar, qayta hikoya qilish, asosiy g'oyani topish bilan yakunlanishi maqsadga muvofiqdir.

Matn ustida ishlash metodikasi o'qish ko'nikmasini chuqurlashtirishda markaziy o'rinni egallaydi. Matn bilan ishlashda bir necha bosqichni ajratish mumkin: matnga tayyorlash, matnni birlamchi o'qish, mazmunni tahlil qilish, til vositalarini kuzatish, qahramonlarga baho berish, g'oyaviy yo'nalishni aniqlash, matn asosida ijodiy topshiriqlar bajarish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlaganda bu bosqichlar sodda, hayotiy misollar bilan uyg'unlashtirilgan bo'lishi kerak. Masalan, matnga tayyorlash bosqichida rasm asosida suhbat tashkil etish, muallif yoki qahramon haqida qisqa ma'lumot berish, matn sarlavhasidan kelib chiqib, taxminiy mazmunni aytirish mumkin.

O'qish darslarida savol berish san'ati alohida ahamiyatga ega. Faqat reproduktiv savollar bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchini o'ylashga, tahlil qilishga, taqqoslashga, baho berishga undovchi savollardan foydalanish kerak. "Nima uchun?", "Qanday?", "Agar sen qahramon o'rnida bo'lsang, nima qilarding?", "Bu voqea boshqacha yakun topishi mumkinmi?" kabi savollar o'quvchining fikrlash doirasini kengaytiradi. Shuningdek, matn ustida ishlash jarayonida kalit so'zlar bilan ishlash, tushunilishi qiyin bo'lgan so'z va iboralarga lug'aviy izoh berish ham zarur.

Ifodali o'qish ko'nikmasini rivojlantirish o'quvchining nutq madaniyatini, badiiy matnga estetik munosabatini shakllantiradi. Boshlang'ich sinflarda she'rlar, dialogli matnlar, sahnalashtirishga mos hikoyalar ifodali o'qish uchun qulay material hisoblanadi. Ifodali o'qish mashqlarida o'qituvchi o'zi namuna bo'lib, intonatsiya, pauza, urg'u, ovoz balandligi bilan ishlashni ko'rsatadi. Keyinchalik o'quvchilar mustaqil, juftlikda yoki kichik guruhlarda ifodali o'qish mashqlarini bajaradilar. Bunday mashqlar nafaqat o'qish ko'nikmasini, balki sahnada o'zini tutish, jamoa oldida gapira olish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Differensial yondashuv boshlang'ich sinf o'qish darslarida juda muhim. Bir sinfdagi o'qish tezligi, matnni tushunish darajasi, lug'at boyligi har xil bo'lgan o'quvchilar bo'lishi tabiiy. Shu sababli o'qituvchi turli darajadagi topshiriqlar tizimini ishlab chiqishi, kuchli o'quvchilar uchun murakkabroq ijodiy vazifalar, qiyinlanayotgan o'quvchilar uchun ko'proq tayanchli, ko'rgazmali va qo'llab-quvvatlovchi topshiriqlar berishi kerak. Bu yondashuv barcha o'quvchilar uchun muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadi.

Interfaol metodlar o'qish darslarini jonlantiradi, o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", "Baliq skeleti" kabi metodlar matn mazmunini tahlil qilishda, asosiy g'oyalarni ajratishda, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashda samarali hisoblanadi. Guruhiy ishlar, juftlikda o'qish, rolli o'qish, jamoaviy hikoya tuzish kabi mashqlar o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Bu metodlar to'g'ri qo'llanilganda, hatto sustroq o'quvchilar ham o'qish faoliyatiga jalb qilinadi, chunki ular kichik guruh doirasida o'z fikrini bildirishga osonroq jur'at etadi.

O'qish ko'nikmalarini baholash va monitoring qilish metodikasi ham muhim bo'g'inlardan biridir. O'quvchining o'qish tezligi, aniqligi, matnni tushunish darajasi muntazam ravishda o'lchab borilsa, o'qituvchi individual taraqqiyot dinamikasini ko'ra oladi. Bu ma'lumotlar asosida qo'shimcha mashg'ulotlar, yakka tartibdagi topshiriqlar, ota-onalar bilan hamkorlik rejalashtiriladi. Baholash jarayonida faqat ball qo'yish emas, balki "o'sish nuqtalari"ni ko'rsatib beruvchi mulohazalar, rag'batlantiruvchi fikrlar ham berilishi kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tavsiya etilayotgan zamonaviy darslik va metodik qo'llanmalar o'qish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, ularda matnlar tanlovi, mashqlar tizimi, savol va topshiriqlar tizimi izchil tuzilgan. Metodik qo'llanmalarda o'qish savodxonligi darslarida badiiy asarlarni o'rganishning samarali metodlari, matnni tahlil qilish usullari, interfaol yondashuvlar batafsil bayon etiladi.

Xorijiy adabiyotlarda ham boshlang'ich sinf o'qish darslari uchun tavsiya etilgan modellar, xususan, o'qishni o'rgatishda fonemik ong, bo'g'inlay o'qish, lug'atni boyitish, ravon o'qish va tushunishga yo'naltirilgan strategiyalar kompleks tarzda qo'llanishi zarurligi ta'kidlanadi. "Teaching Reading Is Rocket Science" va "Reading Success in the Primary Years" kabi manbalarda o'qishdagi qiyinchiliklarni erta aniqlash, diagnostika natijalariga ko'ra maqsadli yordam ko'rsatish, individual va kichik guruhli o'qitishning samarali modellarini qo'llash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Shunday qilib, o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi fonetik, leksik, grammatik va semantik komponentlarni birlashtirgan, o'quvchi yosh xususiyatlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan, interfaol va differensial yondashuvlarga tayangan kompleks tizim sifatida qaralishi lozim.

Jadval-1

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish ko'nikmasi komponentlari va mos metodlar

O'qish ko'nikmasi komponenti	Maqsadli natija	Qo'llaniladigan metod va mashqlar
Fonetik ko'nikma	Tovush-harf munosabatini anglash	Tovush tahlili, bo'g'inlab o'qish, artikulyatsion mashqlar
Texnik tezlik	Ravon va ritmik o'qish	Vaqt bilan o'qish, tezkor kartochkalar, chiziqli matnlar
Ongli o'qish	Matn mazmunini tushunish	Savol-javob, klaster tuzish, asosiy g'oyani ajratish
Ifodali o'qish	Intonatsiya va ohangni to'g'ri qo'llash	Rolli o'qish, sahnalashtirish, dialogli matnlarni o'qish
Matn bilan ishlash ko'nikmasi	Tahlil va sintez ko'nikmasi	Reja tuzish, qayta hikoya, matn bo'yicha rasm chizish

Jadval tahlili:

Jadvalda o'qish ko'nikmasining asosiy komponentlari va ularga mos metodlar tizimli ravishda keltirilgan. Bu yondashuv o'qituvchiga darsni rejalashtirishda qaysi ko'nikmani maqsad qilib olayotganini aniq belgilash va unga mos mashq turlarini tanlash imkonini beradi. Masalan, fonetik ko'nikmani rivojlantirishda harf-tovush tahlili yetakchi o'rin tutsa, ongli

o'qishda matn mazmuni ustida ishlashga yo'naltirilgan savol-javob, klaster, reja tuzish kabi metodlar samarali bo'ladi.

Sxema-1

Boshlang'ich sinf o'quvchisida o'qish ko'nikmasini rivojlantirish modeli:

O'qituvchi diagnostikasi → Fonetik tayyorgarlik → Texnik o'qish (tezlik va aniqlik) → Matn ustida ishlash (tushunish) → Ifodali o'qish → Mustaqil o'qish va kitobxonlik madaniyati

Bu sxema o'qish ko'nikmasini bosqichma-bosqich rivojlantirishni ko'rsatadi. Avval diagnostika asosida o'quvchining tayyorgarlik darajasi aniqlanadi, so'ng fonetik va texnik ko'nikmalar shakllantiriladi, keyin matn mazmuni ustida ishlash va ifodali o'qish bosqichlari amalga oshiriladi, yakunda esa mustaqil o'qish va kitobxonlik madaniyati rivojlantiriladi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi ta'lim tizimining eng mas'uliyatli va ilmiy yondashuvni talab qiladigan yo'nalishlaridan biridir. Chunki aynan shu bosqichda o'qish savodxonligi, matn bilan ishlash, kitobxonlikka bo'lgan munosabat, fikrni ongli ravishda idrok etish va ifodalash kabi asosiy ko'nikmalar shakllanadi. Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'qish ko'nikmasini rivojlantirish faqat texnik tezlikni oshirish bilan cheklanmaydi, balki ongli o'qish, ifodali o'qish, matn ustida ishlash, o'quvchi motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash kabi ko'plab omillarni o'z ichiga olgan kompleks jarayondir.

Tadqiqot va amaliy tajriba materiallari shuni tasdiqlaydiki, o'qish darslarini samarali tashkil etishda fonetik tayyorgarlik, matn ustida tizimli ishlash, differensial yondashuv va interfaol metodlardan kompleks foydalanish yuqori natijalarga olib keladi. Eksperimental va nazorat sinflar natijalarining taqqoslashi shuni ko'rsatadiki, ilmiy asoslangan metodika asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning o'qish tezligi, ongli o'qish va ifodali o'qish ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshadi.

Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, boshlang'ich sinfda o'qish darslarini rejalashtirishda o'qish ko'nikmasining har bir komponenti – fonetik, texnik, semantik va ifodali jihatlariga alohida e'tibor qaratish, darslik va metodik qo'llanmalardan ongli foydalanish, o'quvchilar yosh va individual xususiyatlarini inobatga olish zarur. O'qituvchi o'qish darsini shunday tashkil etishi kerakki, unda har bir o'quvchi muvaffaqiyatni his qilsin, o'zidagi ijobiy o'sishni ko'ra olsin, kitob va matnga nisbatan qiziqishi orsin.

Shuningdek, xalqaro tajriba va milliy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'qish savodxonligini rivojlantirish bo'yicha ilg'or yondashuvlar fonemik ongni shakllantirish, ravon o'qish, lug'atni boyitish va chuqur tushunishga yo'naltirilgan o'qish strategiyalarini uyg'unlashtirishga asoslanadi. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida ushbu komponentlarni inobatga olgan holda tuzilgan metodika o'quvchilarni nafaqat maktab dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirishga, balki mustaqil o'qish va izlanish faoliyatiga ham tayyorlaydi. Demak, boshlang'ich sinfda o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi zamonaviy ilmiy yondashuvlar, mahalliy tajriba va o'qituvchining ijodkorligi uyg'unligida shakllangandagina kutilgan natijani beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva, L. A. (2021). Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini tashkil etish metodikasi. Toshkent: TDPU nashriyoti.

2.Azimova, I., va boshqalar. (2021). Ona tili va o'qish savodxonligi 2-sinf o'quvchilari uchun metodik qo'llanma. Toshkent: Respublika ta'lim markazi.

3.Moats, L. C. (2020). Teaching Reading Is Rocket Science, 2020: What Expert Teachers of Reading Should Know and Be Able to Do. Washington, DC: American Federation of Teachers.

4.Hjetland, H. N., Lyster, S.-A. H., & Melby-Lervåg, M. (Eds.). (2020). Reading Success in the Primary Years. Singapore: Springer.

INNOVATIVE
ACADEMY